

CONFLICTES INTERÈTNICS I BILINGÜISME*

Wallace E. LAMBERT

El que m'agradaria comentar-vos ara, en anglès, i ho faré a poc a poc per tal que em pugueu entendre, si és que en sabeu una mica, és una sèrie de preguntes que se'ns plantegen quan anem de viatge. En passejar-nos pel món ens adonem que els problemes que ens pensem que només són locals i nostres, en realitat són internacionals i de tots. Jo crec, per tant, que és molt important per a nosaltres de comprendre que tots els problemes que nosaltres sentim amb passió i als quals posem tota l'emoció a nivell local tenen dimensions internacionals. Us en puc donar exemples.

L'estiu passat vaig sortir de Quebec, el mes de juny, on preparàvem un projecte amb estudiants francòfons que venien a estudiar a la Universitat de McGill, perquè volíem saber si quan venien a estudiar en una universitat anglesa els era profitós el fet de trobar-se en un ambient anglòfon. Era un dels estudis que vàrem emprendre a fi d'analitzar el separatisme de Quebec amb què ens topàvem a la Universitat de McGill. Aquest és el primer punt.

Aquell mateix estiu vaig venir a Europa a veure la meva filla a Stirling, Escòcia. Amb un grup d'amics en què hi havia dos professors de la Universitat de Stirling, vàrem fer *footing* una bona estona i quan vàrem acabar de córrer varen dir-me que estaven contents de parlar amb mi. Eren dos escocesos separatistes. Aquest és el segon punt.

Després d'Escòcia vaig anar al País de Gal·les a veure un amic, el qual em va explicar que tenia molt interès d'augmentar les hores d'emissió de la BBC en gal·lès. I ara ve el més gros.

Després del País de Gal·les vaig anar a passar uns quants dies a la Bretanya, per a pescar-hi, amb dos professors, un de matemàtiques i l'altre d'educació física de la Universitat de Laval. Mentre tot pescant xerràvem, a la barca, de sobte es posaren a parlar en bretó i em varen dir que tenien un grup d'estudiants que havien enderrocat un repetidor de la televisió amb nitroglicerina.

Finalment, el mes de setembre vaig anar a Puerto Rico i un amic, l'Àngel Quintero, ex-director d'ensenyament del Ministeri, m'assabentà que hi havien organitzat un col·loqui per tal d'estudiar les possibilitats de restringir l'*americanisme*, només a la capital, San Juan i prou.

Hom es pregunta, davant el seguit d'esdeveniments com aquests, què dimonis passa en aquest món, i en treu conclusions. Ens encarem amb el trencaclosques que representen els sentiments d'independentisme, amb aquesta força disgregadora, que és la que promou aquests sentiments independentistes. Si ens parem a pensar-hi, ens adonem que són precisament aquests esforços separatistes els que han configurat aquesta mena de tauler d'escacs que és el món actual —perquè el món és una sèrie d'escaquers, ni més ni menys.

* Traducció de la intervenció feta en la sessió del GCS de 4 de març de 1983.

Jo no crec que hi hagi res de nou en aquests sentiments o tendències cap a aquestes divisions socials. Sabem a través de la història que, encara que no s'ha estudiat mai ni el procediment ni el desig de separatisme com a un sentiment, si que ens n'hem pogut formar conjectures superficials, de les quals us puc donar exemples. Aquest sentiment té un fons històric i psicològic i si bé no ha estat mai estudiat podria molt bé ser-ho.

Em penso que es tracta d'una mena de barreja de xenofòbia i d'etnocentrisme i això és una exageració poc saludable i irreal del valor del grup propi i de la seva distinció, i reflecteix una sospita i un odi dels altres grups. És una altra manera tècnica de dir el que ens sembla i en l'intent de fer-ho ressaltar jo hi veig, generalment, símptomes clars del grup que desenrotlla aquests sentiments, el qual creu que hi ha indicis de negligència en les seves comunicacions, que les necessitats de contacte social no han estat ateses, que s'han tornat xenofòbics perquè se senten marginats o que se'ls fa sentir insignificants. Aquesta sembla que és l'explicació psicològica del sentiment separatista.

Allò que veiem, doncs, és un problema d'arreu del món que dificulta la convivència entre els grups ètnics. Problemes que a primer cop d'ull poden semblar només catalans, bascs, bretons, corsos, franco-canadencs, etc., tanmateix són internacionals i no pas nous. El que s'esdevé és que ara cada dia som més sensibles en aquesta tendència, la qual, segurament de sempre, ha estat propícia a l'exacerbació i aquestes pressions fan que la gent, actualment, s'oblidi de tothom llevat d'un mateix. Per tant, jo crec, lògicament, que qualsevol èxit d'un moviment separatista demostra el fracàs d'algun intent de convivència democràtica.

Aquest és l'aspecte negatiu del tema. Després ve la pregunta: si tenim fe en la democràcia i em penso que arreu del món i concretament en aquesta taula rodona tots compartim aquest sentiment, aleshores la convivència pacífica esdevé un repte constant i segons alguns sondeigs sempre va acompanyada de conflictes i d'avalots socials. A mi, per exemple, m'encoratja llegir l'obra del francès Jean-François Revel, que en el llibre *Ni Marx ni Jesús*, que potser coneixeu, afirma que els Estats Units són l'única nació del món que té, en aquests moments, els més importants experiments de convivència en marxa. Diu que els americans tenen l'oportunitat d'assolir una revolució democràtica com mai no ha tingut cap altre país perquè la revolució que experimenta és multifacètica perquè engloba moltes dimensions alhora. Si heu viscut o treballat una temporada als Estats Units només que caminant pels carrers de Nova York, per exemple, us deu haver adonat de la immensa diversitat de característiques de la resta de ciutadans. Aquesta complexitat comporta haver de tenir en compte el sexe contrari, el color, la raça, l'edat, el grau de religiositat i fins i tot la incògnita de si podreu passar de llarg de manera pacífica. Cal respectar aquesta sèrie d'evidències tant si ets vell com si ets jove de sexe normal o bé homosexual i apreciar-les encara que et repugnin o et fastiguen. Revel afirma que per mitjà d'aquest conflicte i de les passions d'aquest conflicte es desenvolupa una barreja de respecte i de temor la qual pot esdevenir por i finalment respecte pels altres.

Una altra mena d'esperança que jo tinc és la dels teòrics socials i polítics, com és ara Popper, el qual diu que hem de tenir cura dels enemics de la societat oberta. Un d'aquests enemics podria ser els moviments separatistes capaços de tancar-la. El problema de les alternatives separatistes és que sovint prometen a la gent una manera fàcil de retrobar els costums del passat, i això és un conte de fades que no respon a la veritat. Popper escriu que s'ha d'anar molt en compte amb allò que prometen i ho examina de manera molt interessant, tant si es tracta d'un grup

comunista com d'un grup religiós o de qualsevol altra mena ja que realment prometen més del que poden complir.

Al meu entendre si una persona té una identitat basada en algun fonament ètnic o lingüístic i si això esdevé el factor més important de la pròpia identitat, aleshores la persona i la societat corren el risc de donar massa èmfasi a la creença que el grup propi és diferent i especial. Això conseqüentment exagera el sentiment de diferència entre el grup propi i el grup dels altres.

Per exemple, darrerament, he fet dues investigacions diferents, una d'elles és un estudi comparatiu de deu grups diversos culturals, prenent com a punt de partida que els deu grups escollits eren efectivament diferents. Es tractava d'uns quants grups procedents de països on anàvem a fer entrevistes: Portugal, Itàlia, Grècia, França, les Açores, Bèlgica, el Canadà, els Estats Units, el Canadà Francès, Japó, etc... i als immigrants, als països nous. Volíem descobrir-hi si els sistemes de valors dels pares eren molt diferents, com era de suposar, ja que els francesos serien diferents dels alemanys, que serien diferents dels britànics, que serien diferents dels grecs, etc... sembla que hauria de ser així. Amb aquesta idea preconcebuda vàrem fer aquest ampli estudi multinacional. El resultat fou que el factor de nacionalitat o ètnia tenia poca importància, per exemple vam comprovar que pares de classe mitjana japonesos s'assemblaven més als pares de classe mitjana grecs, canadencs, francesos o britànics pel que fa als valors que no pas als pares japonesos de diferent estament social. Aleshores ens preguntem ¿què passa amb el japonisme dels japonesos? Això mateix passa amb el sexe. Una mare pot sentir-se més identificada amb els valors d'una mare d'un altre país i de qualsevol classe social que no pas amb els dels pares del seu propi país. Per tant, quan se segueix aquesta línia de pensament s'arriba a la conclusió que les idees i creences populars sobre les diferències culturals, etc. potser no hi són quan se cerquen. Jo en tinc força exemples que no crec que calgui exposar. La conclusió és que les variants dintre dels grups són més significatives que les diferències si fem servir l'anàlisi de Brianz. No vull ara minimitzar aquest assumpte —per exemple, no hi ha dubte que hi ha maneres culturals diferents d'expressar la pròpia personalitat, les pròpies emocions, etc. Però la meva conclusió és que jo no crec, si no se'm demostra molt clarament el contrari, que hi hagi importants diferències culturals o nacionals que es detectin a nivell de la personalitat o de la manera de pensar de la persona. Ja sé que aquesta conclusió causarà discussió a la fi d'aquesta ponència.

Ara bé, he arribat també a la conclusió més positiva, perquè crec que en conjunt són més semblants del que no s'havia pensat fins ara, parlant internacionalment, i que potser les grans diferències són entre individus, entre personalitats més enllà de les diferències que hi ha per motius ètnics o lingüístics.

Resumint, jo diria que hi ha diferències culturals i de costums, fascinants, que prenen formes diferents arreu del món. Jo em pregunto, però, fins a quin punt penetren dins de la mentalitat de la gent. Dit d'una altra manera, el que jo no crec és que la llengua, la fisonomia, la història, el sistema de vida, facin que un grup sigui més o menys intel·ligent, incisiu, formal, amable, fiable, bel·licós o més o menys abstracte o concret, en la manera de pensar que un altre grup. Aquesta és la meva conclusió.

Els qui tenen més clar tot això són els nens petits bilingües i biculturals. Si tenim temps, més endavant us parlaré de les investigacions que hem fet sobre això. He trobat que aquests nens una vegada han superat les diferències de llengua, de nacionalitat o de cultura, escullen entre els nens que els agraden i els que no els agraden, darrera la cortina de la llengua, de la nacionalitat i de la cultura, ja que els nens tenen aquesta capacitat de cercar la personalitat directament.

De tota manera, si continuàvem esbrinant aquesta font antropològica i psicològica arribaríem a poder eliminar les diferències entre cultures. Tinc la sospita que fóra així, que en el futur la recerca anirà enfocada cada vegada més a comprovar que no hi ha diferències culturals. Darrerament ha sortit un llibre, *Mares de sis cultures diferents*, escrit per John Whiting, Irving Child, i el meu germà, en què expliquen que no van trobar diferències culturals, sinó solament factors variables a través de sis cultures.

Encara que això fos així, és tan lluny del món real que ningú no s'ho creu. Per exemple, familiars meus i amics francesos (la meva dona és francesa) creuen que el que jo vull dir és que no hi ha diferències fonamentals entre els francesos i els anglesos o entre els francesos i els alemanys, i aleshores es demanen si estic bé del cap. Ningú no es creu la meva teoria, és un exemple fascinant d'estereotip, aquesta tesi no permet que cap adult es cregui el que jo dic, per tant més valdria llançar-la tota per la finestra, cosa que jo mateix penso fer tot seguit.

Quan comencem a estudiar el que s'esdevé en el món real, ens parem als anys cinquanta, al Canadà, el qual és un bon punt de partida. Jo anava amb un autobús i davant meu hi havia dues senyores i darrera dues més. Les del davant parlaven anglès i les del darrera francès. Jo llegia un diari i pretenia posar les meves idees en ordre ja que anava a McGill a fer una conferència. Hi havia poca gent a l'autobús, jo em trobava al mig, així és que sentia les dues converses, que vaig escoltar, encara que no és el meu costum escoltar les converses dels altres. Les senyores del davant, sense mirar enrera, deien amb veu baixa: «Si jo no parlés la llengua del país, parlaria baixet». L'altra li contestà: «Ja saps com són», referint-se a les dues senyores franco-canadenques que, la veritat sigui dita, no cridaven gens, senzillament parlaven en francès. Les anglòfones comentaven que quan les francòfones xerraven i reien els semblava que es reien d'elles. Hi havia una paranoia latent, paranoia del ridícul.

Quan vaig arribar al meu despatx, vaig recordar un episodi d'una tia meva anglòfona que vivia a Montreal i que em va dir que tenia uns veïns molt simpàtics, encara que no els havia vists mai. Vivia sola en un pis i els sentia a través d'una paret. Jo li vaig preguntar com ho sabia, que eren simpàtics. I em va dir que els sentia parlar entre ells molt afectuosament en francès, llengua que no entenia, però que ho endevinava pel to de les veus. La meva tia era molt diferent, es tirava els plats pel cap amb els homes de la família, quan s'enfadava. Era anglòfona i de vegades es passava temporades sense parlar-se amb el marit. Jo em vaig pensar que podríem utilitzar això, de manera experimental i el que vàrem fer va ser enregistrar una sèrie de cintes en les quals dotze veus parlarien, sis en anglès i sis en francès. La tècnica consistia que els que escoltaven no sabien que es tractava de sis persones bilingües i que el que se'ls demanava era que endevinessin la personalitat de qui parlava i que fessin un judici del seu caràcter. Per tant calia tancar els ulls i escoltar molt atentament com si fos una ràdio o un telèfon i decidir si es tractava d'una persona de qui et fiaries a ulls clucs.

Vàrem posar la cinta en una gran audiència d'estudiants universitaris anglòfons de McGill, una tercera part dels quals era bilingüe i la resta monolingüe. Vàrem presentar-ho com a experiment per a veure si es podia captar la personalitat d'un individu per mitjà solament de la veu.

Els resultats, tant dels bilingües com dels monolingües, mostraren la força de l'estereotipisme ja que quan presentàvem la veu anglesa l'estudiant descrivia el personatge físicament més alt, més maco, més intel·ligent, més formal, més fiable, amb més ambició i més amable que el de la veu francesa, que era, és clar, la mateixa persona.

Aleshores, un capellà amic meu catedràtic va portar les mateixes cintes magnetofòniques en una universitat equivalent francesa, l'any 1957 o 1958, i les vam fer escoltar als estudiants i llicenciats franco-canadencs que formen part d'una població homogènia mentre que la població anglo-parlant és formada per jueus, hongaresos, etc... Sota l'estricta supervisió del meu amic catedràtic, o sigui mantenint el secret de l'enregistrament, els francòfons van avaluar les veus franco-canadenques encara més per sota del que ho havien fet els anglòfons. Això és un resultat molt significatiu que ens porta a la conclusió que el sentiment del grup ètnic minoritari havia arribat fins a les arrels d'aquesta gent —homes adults en llur comunitat, estudiants i llicenciats— que havien assimilat o incorporat aquesta denigració ètnica encara més profundament que els anglòfons. Aquesta tècnica demostra d'una manera molt clara una mena d'inferioritat envers l'altre grup ètnic.

Després d'aquest experiment vam endinsar-nos en l'assumpte analitzant les edats per tal de descobrir a quina edat començaven a sentir aquesta inferioritat els franco-canadencs, i ens vam adonar que era cap als dotze anys. Aleshores vam fer el mateix experiment a diversos països: per exemple, Filipines al començament dels anys seixanta; i Israel o l'actitud dels israelians envers els grups sefardites, i els jueus diferenciats per estils lingüístics i accents diversos dins de l'hebreu, era també molt notable. Això demostra que hi ha una gran sensibilitat en llocs com Filipines i Israel.

Tornant al Canadà, vam començar a fer més estudis per detectar diferències, com aquell qui llegeix un termòmetre, fins a mitjan dels anys 1970. Encara que la revolució silenciosa franco-canadenca s'anava acomplint, aquest sentiment continuava essent igualment profund. La meua filla va fer un estudi molt interessant a principis dels anys setanta amb l'ajut de nens i nenes escolars de 10 a 12 anys i va descobrir que aquest sentiment era molt més marcat als 10 anys, l'any 1972, que no pas abans, i que els mestres compartien el mateix estereotip. Per exemple, els nens que parlaven en un accent francès de França eren considerats més intel·ligents, més ambiciosos, més valents, més oberts, més socialment atractius que no pas els que parlaven en un accent franco-canadenc. Tots, és clar, eren nens franco-canadencs. L'ordre, per tant, era francesos de França i anglòfons davant dels nens que tenien accent franco-canadenc i això dels 10 als 12 anys l'any 1972.

En un altre intent d'inculcar respecte per a un grup minoritari hi va haver una mena de revolució que va ser influïda, d'alguna manera, per l'estudi de finals dels anys cinquanta i principis dels seixanta, perquè va causar una gran commoció a la comunitat franco-canadenca i va fer-la reaccionar per tal de fer quelcom per aturar aquesta degradació de la seva imatge davant dels seus fills, a qui provocava una crisi d'identitat. Tanmateix, no sembla que hàgim pogut canviar gaire les coses en el transcurs dels anys successius fins al 1972, ja que el procés de recuperació és molt lent i molt llarg.

Una altra peça en aquest treball de detecció de l'estudi franco-canadenc la va constituir l'anàlisi feta d'un grup d'homes i dones que parlaven i s'escoltaven, i que tots ells sabien parlar i entendre l'anglès i el francès. El primer estudi va ser fet amb homes parlant i amb homes escoltant. Vam repetir l'estudi a principis dels anys setanta i els resultats foren similars; però ara, el fet més interessant: els homes franco-canadencs no solament degradaven els homes que parlaven francès sinó també les dones. Preferien les dones que aparentaven ésser anglòfones. Això és important. Una altra cosa interessant és que els homes anglòfons que escoltaven avaluaven negativament els homes que parlaven aparentment com francòfons, però avaluaven positivament les dones aparentment francòfones.

Fixeu-vos bé amb què ens trobem ara: tenim una atracció entre sexes oposats, i entre grups ètnics oposats. Els francòfons avaluen positivament les dones anglòfones, i els homes anglòfons les dones francòfones. Això era molt significatiu i ens vam posar a estudiar aquest tema tan delicat —l'atracció sexual d'un grup ètnic per l'altre.

En aprofundir més aquest tema tan interessant vam adonar-nos que la dona franco-canadenca es veu obligada a assemblar-se el màxim possible a la dona anglo-canadenca, ja que aquesta és la que més atrau els homes francòfons com ella mateixa. La cosa és un xic complicada i ens porta al pròxim escalafó de l'assumpte: l'home francòfon que pertany a un grup ètnic minoritari —i això ocorre també amb homes d'altres grups minoritaris— es deixa portar per aquest corrent i fomenta l'anglofilització dels seus fills. «Per què no deixar que el meu fill sigui angloparlant?». Així creu que seria més alt, i en termes socials més intel·ligent, més fiable, etc... totes les virtuts que veuen en els anglòfons. La dificultat és que a la dona francòfona li agraden els homes francòfons. Els conceben com als guardians de la cultura. És un fenomen molt interessant.

Com a investigadors vam decidir d'enfocar l'afer des d'una altra perspectiva. Ens vam preguntar què podíem fer com a recercadors per a intentar canviar aquest estat de coses; ens anàvem ficant en conflictes, enfrontaments, divisions, totes aquestes coses tan desagradables de la vida en les quals ens havíem d'endinsar per tal d'entendre millor el problema. Des del punt de vista de recercadors era molt estimulante perquè començàvem a veure com funcionava l'assumpte, però era desagradable i vam enfocar l'afer d'una manera positiva per tal de trobar-hi solució, de la qual cosa ara vull parlar.

Vam adonar-nos que els anglo-canadencs i els franco-canadencs vivien en dues solituds que topaven i de rebot s'apartaven. No hi havia cap interacció. No es coneixien. Els estereotips es produïen perquè no hi havia llocs on poguessin estar en contacte. No suggereixo que hi hagi una barreja completa, només dic que crec que no és natural que els dos mons s'aïllin d'aquesta manera. No és que estigui contra les solituds; depèn del que es fa en aquestes solituds. De totes maneres vam començar a adonar-nos que la formació d'aquests estereotips era el resultat de la manca de contacte, d'interacció. Això sí que era important i el nostre primer objectiu era cercar-hi una solució.

Per tant vam endegar dues vies d'estudi: la primera era indagar els diversos aspectes del bilingüisme dels canadencs anglòfons. Vam començar d'adonar-nos que la llengua francesa dels francòfons no es podia tocar perquè aquests tenen una gran sensibilitat pel que fa a la llengua per por de perdre-la en el món angloparlant que els envolta. Com a recercadors ho havíem de respectar, no hi havia cap raó per a causar dificultats en aquest aspecte; la segona via d'estudi era concentrar-nos en els anglòfons i veure què podíem fer per obrir-los el pensament i per això ens vam posar a treballar amb aquest grup.

El primer que van fer fou crear uns programes d'immersió a l'escola de nens anglòfons per tal d'imbuir-los el francès a nivell d'escola bressol. Això volia dir que aquests nens anglòfons no estarien barrejats en una escola francesa, des del primer dia, sinó que tota la classe de trenta-cinc nens estaria amb una professora francòfona no bilingüe, de llengua francesa i prou.

Vam reclutar uns setanta pares voluntaris, que estaven disposats a participar en aquest experiment —trenta-cinc en un grup experimental i trenta-cinc en un grup de control. La divisió entre aquests dos grups la vam fer controlant al màxim les variables, tant les econòmiques com les d'intel·ligència, etc... amb un bon ventall de nens de diferent nivell d'intel·ligència.

Durant quatre o cincs anys, aquests nens anglòfons van rebre tot l'ensenyament només en francès i aleshores s'hi introduí una altra professora anglòfona, i a partir de llavors es va fer la meitat de l'ensenyament en francès i la meitat en anglès.

Aquests nens es converteixen en bilingües totals. Controlen els nivells de llenguatge tant en francès com en anglès, es tornen nens monolingües de cada llengua i resulta que el nivell, sobretot passiu, del francès d'aquests nens anglòfons és equiparable ben aviat amb el nivell dels francòfons i cal dir que aprenen de llegir primer en francès i també aprenen de llegir en anglès no pas més que en francès i d'una manera formal, però tot i així mantenen nivells equiparables amb els nens que aprenen l'anglès com a primera llengua.

Quant a nivells actius, aquests nens no poden arribar a ser equiparables amb els nens francòfons, si no hi ha una ajuda suplementària com, per exemple, l'assistència a colònies d'estiu o bé passant temporades dintre d'ambients francesos o de llengua francesa. De tota manera, els nivells que s'aconsegueixen són molt elevats i l'única diferència òbvia pot ser l'accent o petites faltes de llenguatge.

Un punt molt important és que les actituds i els sentiments d'aquests alumnes d'origen anglòfon, en relació amb la població francòfona en el moment d'entrar en el batxillerat, són molt més favorables i molt més oberts si comparem aquestes actituds i aquests sentiments amb els dels nens anglòfons corrents.

Aquest programa també funcionava bé en diversos llocs dels Estats Units, llevat del Canadà, on tot i això s'ha acceptat pel 40 o 50 per cent de pares canadencs, en totes les ciutats en les quals es posà en marxa aquest programa d'immersió al francès; també es pot fer el que anomenem immersió doble i que actualment ja fa set anys que practiquem. L'experiència s'ha fet amb nens jueus de llengua anglesa que els primers quatre anys estudien en hebreu la meitat del temps i l'altra meitat en francès, sense gens d'anglès. Els resultats han estat molt positius tant a Tel-Aviv com al Canadà.

Com podeu veure, per tant, el que hem fet ha estat treballar amb el grup de nens majoritari, el grup més negatiu quant a estereotips per intentar que els seus fills canviïn d'actitud respecte als altres grups lingüístics. Ens pensem que el que cal aconseguir és que el grup que té seguretat lingüística en la pròpia llengua canviï, ja que són ells els qui han de canviar. No cal preocupar-nos perquè canviïn els francòfons; els qui ens han de preocupar són els lingüísticament segurs.

Ara vull fer ressaltar unes diferències importants. Són aquelles que nosaltres descrivim com a bilingüisme additiu i bilingüisme subtrahend. L'exemple de bilingüisme additiu és el que hem descrit abans. La persona se sent lingüísticament segura, com els angloparlants al nord d'Amèrica, que no tenen la més mínima preocupació sobre el manteniment de la pròpia llengua. Per tant se'ls pot ensenyar una o dues altres llengües sense cap mena de resultat negatiu; només aconseguiran beneficis enormement positius.

No he fet referència a l'increment d'intel·ligència que representa això i l'enriquiment intel·lectual i creatiu d'aquest programa en el decurs dels primers anys. Mantenen l'habilitat en la llengua pròpia encara que no l'hagin fet servir per a l'estudi. Estudien l'assignatura mitjançant l'altra llengua amb la mateixa eficàcia que l'haurien apres amb la pròpia. Aprenen l'altra llengua profundament sense cap cost econòmic extra. Les actituds i perspectives sobre l'altre grup milloren sensiblement d'aquesta manera, que és l'única d'aconseguir-ho. Es convencen profundament que els nens francòfons no són petits monstres estranys, sinó que són molt simpàtics; en aquest moment la llengua i la cultura ja no fa diferència perquè els angloparlants ja són bilingües, ja que han tingut mestres francesos sempre.

Per contrast tenim allò que anomenem bilingüisme subtrahend, que és una situació oposada. En aquest cas un membre d'un grup minoritari correria un risc si se li fes fer el mateix canvi de llengua. El primer programa és un canvi de la llengua pròpia per la de l'ensenyament, que és una addició fàcil. Ens preocupa l'estat subtrahend del bilingüisme perquè si la persona és portuguesa, americana o franco-canadenca, etc., i aleshores comença a esdevenir bilingüe en anglès i té el portuguès, el francès, etc... com a llengua pròpia, a mesura que el programa progressa, automàticament sostreu els coneixements de francès, portuguès, etc... i podria acabar perdent-los del tot. I no solament això, sinó que pel fet de pertànyer a una minoria pot començar a pensar que la seva llengua és tabú i tota la família pot acabar evitant-ne l'ús per por de perjudicar els fills i el desenvolupament conceptual que el fill tenia amb la llengua pròpia es convertirà en un tabú el qual causarà una mena de paràlisi de la seva llengua i de tot el procés de pensar en aquella llengua. El que s'esdevé en aquests casos és que, a poc a poc, es va eliminant la llengua pròpia, fet òbviament demostrat entre grups lingüístics minoritaris submergits socialment o mitjançant l'ensenyament dins de grups lingüístics majoritaris, perquè a mesura que el nivell puja en una llengua, en aquest cas l'anglès, baixa sensiblement la pròpia, la minoritària.

Per tal de comprovar aquesta teoria de la subtracció, vàrem fer un experiment compost de dues parts. Per la primera ens vam valer d'un grup de franco-americans, no franco-canadencs, sinó de la Nova Anglaterra, als Estats Units i, amb el permís del comitè de l'escola, vam formar, amb aquests nois, un grup experimental. Aquest jovent franco-americà és bilingüe —a casa parlen tant francès com anglès. El grup de la segona part, el de control, també era de nois bilingües.

El primer grup va rebre una tercera part de l'ensenyament en francès, a escoles americanes, cosa fàcil d'aconseguir ara i que abans era pràcticament impossible. El grup de control, en canvi, no va tenir l'ensenyament en francès. Vàrem anar controlant els nois per un període de cinc anys. El resultat d'aquest estudi va ser que el bilingüisme subtrahend esdevingué bilingüisme additiu perquè donava l'oportunitat d'arrelar-se a la llengua en aquests nens, que de l'altra manera haurien perdut.

Aquest experiment també l'hem fet amb un grup de nens castellanoparlants a San Diego, amb la mateixa oportunitat de seguir una tercera part de llur ensenyament en castellà. Aquí també fou palesa la transformació del bilingüisme subtrahend en additiu, i la demostració d'un rendiment en ciències i matemàtiques molt superior al de nens de grups minoritaris que se'ls exigeix l'anglès com a única llengua per a l'ensenyament, com és el cas dels del grup de control. La raó és que abans no se li havia donat l'oportunitat, al nen, de pensar en la llengua pròpia. Els resultats d'aquest estudi fan també molt evident que, a més a més, aquests nens acaben sabent millor l'anglès que els del grup minoritari que només reben l'ensenyament en anglès, per una mena d'agraïment a la societat que ha fet possible el manteniment de llur ètnia per mitjà de l'escola. Aquesta és la nostra interpretació del fenomen. També hem constatat la mena de sentiment d'orgull d'aquesta dualitat de ser anglòfon per una part i hispànic per l'altra. Els nens del grup de control, en una classe similar en què tot se'ls ensenya només en anglès, acaben avergonyits de ser franco-canadencs o hispànics mentre que els altres en tenen un gran orgull. El resultat és sempre excel·lent, fins i tot en el terreny econòmic, ja que no comporta cap augment en el nombre de mestres ni despeses de cap mena.

Per tant, la nostra conclusió és que, si s'ataca el grup ètnic majoritari i es fa un diagnòstic del grup més probable de patir la mena de bilingüisme subtrahend, aquest pot esdevenir additiu. D'aquesta manera es pot aconseguir que el membre del grup minoritari lingüístic se senti orgullós i content d'ésser ell mateix, el seu propi ésser lingüístic i cultural.